

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱՐՐԱՌԱՅԻՆ ՀԵՏՔԵՐ
«ԳԻՐՔ ՄՆԵՂՈՑ»-Ի ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ

Ա. Ս. ՋԵՏՔՈՒՆՅԱՆ

Հայերենի բարբառների անցյալի վիճակի վերաբերյալ տեղեկություններ ձարելի է քաղել ոչ միայն անցյալում բարբառով զրկված երկերից (Ձաքարիա Ազուկեցու Ծրագրությունը, Հովհաննես Տեր-Գալթյանի Հաշվետուարը, տա-զասացների Էրկեր, ձեռագրերի հիշատակարաններ և այլն), այլև դասական երկերի արտագրություններից: Որքան էլ եկեղեցու սրբագործած «Աստվածա-շունչը», նրա առանձին գրքերը ենթակա չէին ո՛չ բնագրային, ո՛չ էլ լեզվական փոփոխությունների, այնուամենայնիվ գրիչներն իրենց հայրենի բնաշխարհի ձևունդն էին, և նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ չէր կարող գտնել երբեմն իրեն զգալ շտալ մայրենի բարբառը:

Միջնադարի երկերից բարբառային հետքեր քաղելու գործը դժվարանում է նախ և առաջ այն բանով, որ հայտնի չէ, թե գրիչը Բ, Գ, Դ, Ծ, Զ գրելիս հենց Բ, Գ, Դ, Ծ, Զ հնչյուններն է նկատի ունեցել, թե՞ պ, կ, տ, ծ, ն կամ փ, ք, ջ, չ: Բացի այդ, միայն «Գիրք ծնեղոց»-ի բառապաշարից (բայտ մեր կազմած համարաբարձի 1911 բառ) չէր կարելի քաղել հնչյունական հատկանիշների (զուգարանությունների) բոլոր 50 կետերին՝ վերաբերող օրինակներ: Մեր բե-րած օրինակները ճշող մեծամասնությամբ հանդիպում են մեկ կամ մի քանի ձեռագրերում: Այդ նշանակում է, որ բարբառային հետք պարունակող տարբե-թերցվածները սահմանափակ կիրառություն ունեն. դրանք նկատել են միայն դասական գրաբարը յուրացրած կամ այլ բարբառով խոսող գրիչները և սրբա-գրելի դրանք: Բերված օրինակների բարբառային լինելը վկայում է մեկ այլ հանգամանք ևս. բաղաձայնների տեղաշարժի երևույթը հետևողական է ամեն մի ձեռագրում:

«Գիրք ծնեղոց» պարունակող ձեռագրերը տալիս են բարբառային բնույթ ունեցող լեզվական հետևյալ երևույթները.

Ա. ՊԱՅՔԱԿԱՆՆԵՐ ՈՒ ԿԵՍԱՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

1. Ձայնեղ պայքականների ու կիսաշփականների շնչեղ-խլացում.

Բառակազմում

բ~փ. Փաքուել² (ԻԲ 22—Է₂, ԻԸ 5—Լ₃)³.

¹ Նկատի ունենք Գ. Ջահուկյանի «Հայ բարբառագիտության ներածություն» (Նրեան, 1972) գրքի 45—48 և 63—66 էջերում թվարկված հնչյունական հատկանիշները:

² Կա և Բաբաղ-Փաբան օրինակը, բայց դա կապված է Բաբաղ հատուկ անունը մեկնա-քանելու հետ:

³ Այստեղ և հետագայում օրինակներին, փակագծերում, հաջորդում են «Գիրք ծնեղոց»-ի գլուխների ու տների համարները, իսկ գծիկից հետո՝ այդ տարբերությունները պարունակող ձե-ռագրի կամ ձեռագրերի պայմանական նշանները, որոնց վերլուծությունը տե՛ս մեր «Աստվածա-շնչի հայերեն թարգմանության ձեռագրական միավորների դասակարգման մասին» հոդվածը («Րանբեր Մատենագրարներ», № 12, Նրեան, 1977, էջ 295—304), ինչպես նաև «Գիրք ծնե-ղոց», Նրեան, 1985, էջ 92—137 (օգտագործված ձեռագրերի պայմանական նշանների ցանկն ու դրանց վերլուծությունը տե՛ս նաև հոդվածի վերջում), իսկ հունարեն ձեռագրերի պայմանական նշանների վերածանությունը՝ Septuaginta, Vetus Testamentum Graecum, Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum, Vol. I, Genesis, edidit John William We-vers, Göttingen, 1974, S. 9—69.

զ~բ. Քերքեսացի (Ժ 16—L₃)։ Այստեղ կարելի է բերել նաև զի հնույն կապակցություն փոխարեն «ի քնույն» տարրերակի օրինակը, բայց դա ավելի շուտ կապված է այն բանի հետ, որ հունարեն բնագրային $\alpha\pi\omega$ $\delta\iota\nu\sigma\upsilon$ -ի (սի հիւնույն) փոխարեն հունարեն λ 376 71—346—527 319 $\delta\iota\kappa\alpha\mu$ գրեթե ունենք $\alpha\pi\omega$ $\delta\iota\nu\sigma\upsilon$ (սի քնույն)։

ձ~ց. ցորոյն (Ժ Դ 6—L₃)։

Բ-ին հաջորդող, վանկի վերջում, միջնավանկի սկզբում և ձայնավորների միջև (այսուհետև՝ «մեացյալ դիրքերում»)։

բ~փ. խափել (Գ 13—L₃, Ի՛ 36, ԻԹ 25—E₂, ԼԼ 41—E₂K₈), Յեփուսացի (Ժ 16—E₂₀ I₃, ԺԵ 21—I₃), եփրեա (Ժ 21—J₅K₂), Ափիդա (ԻԵ 4—C₈), Քափրաքայ (ԼԵ 14—C₆G₀), Քեփրոն (ԼԵ 27—B₃), Սեփեզովնի (ԼԶ 24—G₉), գուփ (ԼԵ 22, 24—G₁) և սրա թեքված $\delta\iota\kappa\alpha\mu$ ՝ գփոց (ԼԵ 20—H₆), գփի (ԼԵ 29—G₁)։

զ~բ. չորան (Դ 8—B₃), զերբս (Դ 21—K₂), զաքուան (Ը 7—E₂), զՔերքեսացին (Ժ 16—L₃), Բարբաղ (Ժ Դ 1—D₈), սուբ (ԻԴ 2—I₃Z), Ռաքուել (ԻԵ 3—J₆, ԼԶ 4—J₄, ԼԶ 10, 13—D₈ և $\omega\iota\mu\epsilon\upsilon\tau\epsilon\iota$), եզրաքա (ԻԵ 4—C₃ J₄), Աքար (ԻԵ 12—I₃), Արեք (ԽԼ 45—H₆), քարքման (ԽԲ 23—C₈D₁ G₀H₃I₃)։

զ~բ. Գաթ (ԼԵ 25—B₄, Լ 11—G₉), Փուր (Ժ 6—A₉B₃), զԱրեք (Ե 16—K₂), Աքաթ (Ժ 10—G₁ I₃), Արփաքաթ (Ժ 22, 24, ԺԼ 11, 12—J₆), Գոթեր (Ժ 23—J₃), Ասարմովք (Ժ 26—A₉B₃), Քաղթեացոց (ԺԼ 28, 31—B₃, ԺԵ 7—B₃G₁), տասանորթս (ԺԴ 24—G₈), Յեզրափ (ԻԹ 22—B₁ C₂₆), երթուա (ԻԴ 7—E₂), երթման (ԻԸ 10—I₃), յարթ (ԻԴ 32—I₃), երթազա (ԻԵ 4—G₉), Գաղթաթե (ԼԵ 25—I₃), Մաթիանացիք⁴ (ԼԵ 28—B₃)։

ձ~ց. զարցուք (ԻԲ 5—x), քուրց (ԼԵ 34—A₄H₆)։

չ~չ. աղչիկ (ԺԶ 1—E₂), զորոչսն (Լ 39—G₁), առաչի (ԼԹ 9—E₂), զարչառ (ԼԴ 28—K₂)։

2. Ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների խլացում, Բառասկզբում։

Ունենք միայն մեկ օրինակ. Տինայ (ԼԴ 24—E₂)։

Այս բաղաձայնների խլացումն ավելի շատ լինում է մնացյալ դիրքերում։ Բ~ալ. ծըծումալ (ԺԹ 24—H₇), զՏապեկ (ԻԲ 24—B₄), Ալդիեկ (ԻԵ 13—H₆), Բմակաց (ԼԼ 27—A₈B₃G₀H₆), Բմպոնիցիս (ԺԹ 17—H₇)։

զ~կ. հանկեալ (Բ 2—B₄), հանկերուք (ԺԹ 2—G₃), հանկուցեալ (ԽԹ 14—C₂E₀), անկամ (Դ 24—G₃, ԻԲ 15—C₈Z), միւսանկամ (ԺԸ 32—C₈G₃), հիմկ (Ե 6—G₁₀, Ե 11—G₁, Ե 30—G₃), հնկեառասան (Ե 10—G₁K₂), յրոնկունս (Լ 22—G₁H₇), Անկե⁵ (ԺԴ 3—G₈₉₀), ժառանկեցե (ԺԵ 3, 4—C₈G₃), ժառանկեմ (ԺԵ 8—J₆), ժառանկեցին (ԽԼ 27—C₈), արծաթակինք (ԺԼ 27—E₂), կոկի (ԺԸ 8—E₂), կանկեաց (ԻԸ 18, 21—B₃D₈E₀G₃, ԼԵ 14—A₈B₃₄, ԼԵ 20—A₈B₅F₅G₁₀), կանկեալ (ԼԼ 45—G₁), կանկեցալ (ԼԼ 7—F₅G₁)։

⁴ Քննարկվող հարցի տեսակետից խիստ հատկանշական է, որ այս բառի բ-ի վրա հետո ղ է գրված։

⁵ Գոնե այս հատուկ անուն-բառի գ-ն կ-ի չպիտի վերածվեր, որովհետև հունարենի Դ կրկնակ բաղաձայնը միշտ տալիս է նգ. γ ։

դ~տ. Գայերիդատ (Γ 18— pE_2), ընտ (θ 13— H_2), Փուտ (δ 6— J_4), պանտխտեցաւ ($\delta\Gamma$ 12— $B_7F_5G_3$, ι 1— B_3 , λ 1— A_4), պնտեցաւ ($\delta\Gamma$ 15— G_{30} , $\delta\Gamma$ 6— G_0), հնազանտ ($\delta\mathcal{Q}$ 9— B_7), զայտ ($\delta\theta$ 7— G_8), արզանտ (ι 18— A_8), Յետքափ ($\iota\theta$ 22— G_3), սանտուղը ($\iota\Gamma$ 22— H_0), յեռանտ ($\lambda\lambda$ 2, 5— $B_4C_{26}D_{30}E_0G_{35}$), զղինտան ($\lambda\theta$ 4— D_0G_0), անտրանիկ ($\lambda\theta$ 23— H_2), ժանտը ($\lambda\lambda$ 17— $A_{19}F_5G_5H_9I_1$), դժընտակը ($\lambda\lambda$ 19— H_3), Գ~տ փոխարկումը շատ է հատկապես այն դեպքում, երբ դ-ն հոդ է, ուստի բազմաբարձր ենք միայն աղբյուրները նշելով. λ 22— H_0 , Γ 2— pB_3C_3 , $\mathcal{Q}$ 3— H_0 , λ 1— G_3 , $\delta\Gamma$ 21— C_8G_{10} , $\delta\Gamma$ 24— C_8G_9 , $\iota\Gamma$ 14— B_3 , $\iota\Gamma$ 43— G_1 , $\iota\Gamma$ 44— $A_8C_2E_0$, $\iota\Gamma$ 46— B_4 , $\lambda\Gamma$ 18— A_8B_{47} , $\lambda\Gamma$ 25— $A_4B_7G_0$, $\lambda\Gamma$ 25— $B_4C_2D_{38}E_2G_0$, $\lambda\theta$ 21— E_2 .

ձ~ծ. պղնձոյ (Γ 22— $A_8G_0H_9$), հունծը (Γ 22— D_0), հնծոց (λ 14— $C_8D_0G_{39}$), խնծոր (λ 14— $B_4C_2D_{38}E_{20}G_3H_3J_3$).

շ~ն. զբաննար (λ 11, 12— H_0), երինն ($\delta\theta$ 9— H_0), բաղարն ($\delta\theta$ 3— $C_8E_0H_{367}J_6Z_1$), ապարաննանս ($\iota\Gamma$ 22— B_3), զինագոյնը ($\iota\theta$ 17— $B_3C_8E_2$), փննի ($\lambda\lambda$ 5— D_8 , $\lambda\lambda$ 22— A_4), արնառ ($\lambda\lambda$ 1— I_3), տանիք ($\lambda\lambda$ 24— E_2).

3. Խոյ պայթականների ու կիսաշփականների ձայնեղացում.

Քառասկզբում.

կ~գ. գեղեղմովնացիս ($\delta\theta$ 19— G_8), գայցէ ($\lambda\lambda$ 1— H_0).

տ~դ. Դիգրիս (θ 14— e).

ծ~ձ. ձառոյ ($\iota\lambda$ 15— G_8), ձերացեալ ($\iota\lambda$ 2— E_2).

Մնացյալ դիրքերում.

պ~բ. յամբս (θ 13— $B_3C_8G_{8v}$, θ 14— B_7C_8), ամբը ($\iota\theta$ 7— J_6), ըմբելոյ ($\iota\Gamma$ 14, 19, 22— $B_7C_8F_6G_3H_0$), ըմբել (λ 38, 38— C_8F_6), ըմբեր ($\lambda\theta$ 5— $B_7C_8F_6G_1$), ոսբնեայ ($\iota\theta$ 34— B_4).

կ~գ. անգեաց (θ 8— B_7H_9 , θ 20— $B_7G_8H_3$, $\iota\lambda$ 33— G_9), անգան (Γ 5— $B_4C_{28}E_0$, $\delta\Gamma$ 10— D_0G_9 , $\lambda\Gamma$ 14— G_1 , θ 18— $B_7C_2G_3$), անգաներ ($\delta\theta$ 12— C_6G_1), անգաւ ($\delta\lambda$ 3, $\lambda\mathcal{Q}$ 29— G_1), յանգանել ($\delta\theta$ 20— B_7), անգանիցիս ($\delta\theta$ 22— G_9), անգեալ ($\lambda\theta$ 14— G_1 , θ 1— B_7G_1), ընգալաւ (λ 9— H_3), ընգալ ($\lambda\Gamma$ 10— H_3), մանգուրենե (λ 21— C_8G_3 , $\lambda\mathcal{Q}$ 34— B_7), մանգանն ($\iota\lambda$ 12, 16, 17, 19, $\lambda\theta$ 11— $A_8B_7C_8$), մանգուրեն ($\iota\theta$ 22— A_8 , $\lambda\Gamma$ 15— B_7C_8), զմանգուրեն ($\lambda\Gamma$ 1— $A_8B_7C_8$), մանգանց ($\lambda\theta$ 19— A_8B_7), մանգուիդ ($\delta\Gamma$ 24— H_0), ունզն ($\delta\mathcal{Q}$ 2— C_2 , $\delta\Gamma$ 10— A_8C_2 , $\iota\Gamma$ 11— B_7), յարգաւ ($\delta\theta$ 8— A_8), ընգերի ($\iota\mathcal{Q}$ 31— A_8), ծնգաց (λ 3, $\lambda\Gamma$ 12— A_{28}), ընգուզի (λ 37— A_{289}), ընգոյզ ($\lambda\theta$ 11— $A_8B_4C_{26}G_{38}$), ցանգանալով ($\lambda\lambda$ 30— C_8K_2), ցանգալով ($\lambda\lambda$ 30— J_6), ցանգացեալ ($\lambda\lambda$ 30— B_7), ցանգացայ ($\lambda\lambda$ 30— G_9), ցանգացաւ ($\lambda\theta$ 14— G_{89}), ընգեսցուք ($\lambda\lambda$ 20— A_8B_7), ընգեցիցն ($\lambda\lambda$ 24— H_0), ընգեխուլ ($\lambda\theta$ 17— C_8), ցանգ ($\lambda\Gamma$ 29— $A_8B_7C_1E_2F_{79}$), խունգ ($\lambda\theta$ 11— $B_4C_{26}E_4$), խունգս ($\lambda\theta$ 11— B_7), գիրգս ($\lambda\Gamma$ 10— J_6), յանգողին ($\lambda\theta$ 4— B_7), յագարագին ($\lambda\theta$ 29— F_5).

տ~դ. ընդրեցիցն ($\mathcal{Q}$ 2— $B_{34}C_{28}E_0F_6G_{39}H_3$), ընդրեաց ($\delta\Gamma$ 11— $B_{37}C_8G_9$), ընդիրս ($\iota\lambda$ 9— $A_9B_3C_8$), ցընգանիս ($\lambda\theta$ 2— $B_{37}C_8E_0G_{10}H_3$), ընգանեաց ($\lambda\theta$ 10— $A_4B_{37}C_8F_5$), պանգուիդ ($\iota\Gamma$ 4— B_3).

ծ~ձ. արձաթոյ ($\iota\Gamma$ 53— J_6), ընձայքն ($\lambda\theta$ 21— $A_4B_7E_0F_6H_3$), զընձայսն ($\lambda\Gamma$ 10— $A_4B_{17}C_2D_3F_{56}G_1H_3$, $\lambda\theta$ 26— $A_4B_7D_3F_0$), ընձայս ($\iota\Gamma$ 53— $B_{347}C_2D_3E_0F_{16}H_3$).

ն~շ. վաղջանել (*Ժէ* 22— C_8 , *Իե* 32— $C_8 I_3$, *Իէ* 2— $C_8 H_9$, *ԽԻ* 31, *ԽԹ* 1, *Ծ* 16, 26— C_8): ն~շ փոխարկումը մասամբ բացատրելի է նաև նշ հնչյունին նախորդող ղ ձայնեղի ազդեցությամբ կատարված առնմանությունը, թեև կան դե գուգորդությունն ունեցող օրինակներ էս. վաղ հան (*ԽԹ* 1— H_3 , *Ծ* 16— A_4 , *Ծ* 26— $A_4 H_3$):

4. Խուլ պայթականների ու կիսաշփականների շնչեղ-խլացում.

Բառասկզբում.

պ~փ. փայտառեաց (*փ*ս պատառեաց. *ԻԲ* 3— f)

ե~բ. քնվա (*ԼԲ* 15— G_3), քաղէս (*ԺԴ* 7— G_3):

Մնացյալ դիրքերում.

կ~ք. մարդիք (*Զ* 1, *ԺԴ* 13— G_3), գեղեցիք (*Զ* 2— δ), գեղեցիք (*ԽԱ* 22— H_3 , *ԽԱ* 26— J_6), այդոցիք (*ԺԹ* 8— G_1), հասք (*ԽԱ* 6— $E_2 H_7$, *ԽԱ* 7— K_8 , *ԽԱ* 22— J_6).

տ~թ. Ղովթանայ (*ԼԶ* 22— D_3).

ծ~ց. անիցանէ (*Իէ* 29— I_1).

ն~շ. դահլապետի (*Լէ* 36— H_9):

5. Շնչեղ-խուլ պայթականների ու կիսաշփականների ձայնեղացում.

Բառասկզբում.

փ~բ. բուշ (*Դ* 18— J_6), Բոքոր (*ԽԶ* 21— $C_{18} D_8 E_{24} F_{79} J_6$).

ք~գ. Գոդողագոմոր (*ԺԴ* 1, 4, 5, 9— $C_8 E_2 F_5 H_{67} K_8$), ցԳոբաղ (*ԺԴ* 15— $A_8 G_{39} H_7$), գերծ (*Լ* 37, 37, 38— C_8), եգերծ (*Լ* 37, 37, 38— A_9), Գեբրոնի (*Լէ* 14— G_8).

բ~դ. Դարգաղայ (*ԺԴ* 9— Z).

շ~ջ. չոգալ (*ԻԱ* 19— K_2):

Մնացյալ դիրքերում.

փ~բ. եբրոն (*ԻԴ* 8— I_3 , *Իե* 9— G_1 , *ԽԹ* 30— I_3 , *Ծ* 13— G_8), Գեբաթ (*Իե* 4— G_8), Զեղբա (*Լ* 10— B_3 , *ԽԶ* 18— H_3), Զելբա (*Լ* 12— B_7 , *Լէ* 2— E_2), յաբշտակեցին (*ԼԴ* 29— C_8), յաբշտակող (*ԽԹ* 27— C_8), յեբրաթա (*Լե* 16— $E_2 G_1$), գեղիբազ (*ԼԶ* 4— L_3), Սաբոն (*ԽԶ* 16— E_2), գՅեբրեմ (*ԽԸ* 1— K_2 , *ԽԸ* 20— E_2).

ք~գ. քագեան (*Դ* 8— $A_8 B_7$), քագեայ (*Դ* 10— $A_8 B_7$), քագեայց (*Դ* 14— $A_8 E_{57}$), քագուստ (*ԺԸ* 17— B_{37}), քագուցանեմք (*Լէ* 27— B_7), գՂամեզ (*ե* 25— H_6), Արփագսազ (*Ժ* 22, 24, *ԺԱ* 11, 12— B_3), գՍերուզ (*ԺԱ* 20, 21— H_3), Արիովզ (*ԺԴ* 9— C_8), Փիգող (*ԻԱ* 22, 32— $B_7 C_8 D_3 E_4 F_5 G_8 H_9$), Փիգու (*ԻԱ* 22— Z), գՈվզ (*ԻԲ* 21— $D_8 G_0 I_3 J_3 Z$), գՈվզս (*ԻԲ* 21— G_8), Ագոբորա (*ԼԶ* 39— F_5), նեբգիհոյ (*Լէ* 36— G_8), լիգ (*ԽԱ* 22— I_3), լիգք (*ԽԱ* 22— $J_5 K_2$), լիկզ (*ԽԱ* 22— J_6), Մագիթ (*ԽԶ* 20, 20— L_3).

բ~դ. Գեդեմ (*ԼԶ* 35— $B_3 I_3$), Բեդեմ (*փ*ս Գեթեմ. *ԼԶ* 35— L_3), տուզ (*Ը* 22— H_6), Բիփազ (*Ժ* 3— $B_{47} C_{26} E_0 I_3$), գՆեբրովզ (*Ժ* 8, 9— A_9), Բեդել (*ԺԲ* 8— $A_8 H_6$, *ԺԴ* 3— C_8 , *Լե* 1— $C_8 G_1$, *Լե* 3, 6— $C_8 G_1$), Աստարովզ (*ԺԴ* 5— H_7), ընդացալ (*ԺԸ* 2— H_6), ընդրիս (*ԺԹ* 3— B_3), Բադուհելի (*ԻԴ* 24— G_9), գՅուդիզ (*ԻԶ* 34— $B_3 C_8$), գՈւդիզ (*ԻԶ* 34— F_5), գարդեալ (*ԻԸ* 16— J_6), Բեդղանեմ (*Լե* 19— $A_8 B_7 G_{10} H_6 I_1$), Դադեբա (*Լե* 21— $A_9 B_3 D_0 F_5 G_1$), Գոդոմ (*ԼԶ* 11— $A_9 C_8 H_6$, *ԼԶ* 16— $A_9 H_6 I_1$), Նաքովզ (*ԼԶ* 13— E_2), Յեբբան (*փ*ս Յեբբան. *ԼԶ* 26— G_0), Գեդսոն (*ԽԶ* — $A_8 B_7$).

շ~ջ. կանաչք (*Խ* 10— $B_7 G_0$):

6. Շնչեղ-խուլ պայթականների ու կիսաշփականների խլացում.
Բառասկզբում.

բ~կ. կրտամբբ (Գ 19—G₉), կնարաց (ԼԱ 27—E₂):

Մնացյալ դիրքերում.

փ~պ. փապկութեան (Գ 23—H₁), կապուցանելին (ԻԹ 3—J₅), դատ-
պետ (ԽԹ 23—E₂), դատապետ (ԽԹ 23—J₄).

բ~կ. գատուկս (ԽԱ 7, 24—G₀ i₉), կղզիկ (Ժ 32—G₉), մակիս (ԼԲ
14—G₉), լիկբ (ԽԱ 22—B₇), լիկզ (ԽԱ 22—J₆), գտակ (ԻԶ 32—I₃).

բ~տ. Բիփատ (Ժ 3—C₈ G₂₈), նքտեալ (ԻԵ 29, 30—K₈):

Մինչև այժմ բերված օրինակների մի մասը օտար անձնանուններ ու տե-
ղանուններ էին, և այստեղ, քան որևէ այլ տեղ, պետք է արտահայտվեին ձայ-
նեղ, խուլ և շնչեղ-խուլ պայթականների ու կիսաշփականների տեղաշարժերը:

7. Ձայնեղ, խուլ և շնչեղ-խուլ պայթականների ու կիսաշփականների
փայնացման փաստեր չեն արձանագրվել, եթե, իհարկե, այս բաղաձայնների
քմայնացման հատուկ նշաններ չեն այս բաղաձայններին հաջորդող ա-երից
առաջ ե (է) տառի հավելումները (տե՛ս ստորև՝ ե ձայնավորի բաժինը):

8. Ինչ վերաբերում է ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների շըն-
չեղ-ձայնեղացմանը, ապա հնչյունաբանական այս երևույթը չէր կարող արձա-
նագրվել «Դիրք ծննդոց» պարունակող ձեռագրերում՝ այն ժամանակներում
շնչեղ-ձայնեղների համար դեռևս հատուկ նշաններ չլինելու պատճառով:

Ձայնեղ, խուլ և շնչեղ-խուլ պայթականների ու կիսաշփականների հնչյու-
նաբանական այլ երևույթներ ևս կան «Դիրք ծննդոց»-ի ձեռագրերում, և, կար-
ծում ենք, այս երևույթները նույնպես բարբառային են:

9. Հնչյունների կորուստ.

բ~0. Բմրուբիւն (Բ 21—բ C₈E₂X₆t₁r₁, ԺԵ 12—C₈E₂ H₆₇ K₈), Մամբե
(այս դեպքում գուցե նկատի է առնված հրեական անձնանվան տառադար-
ձությունը՝ mamrē, ուր բացակայում է բ-ն. ԺԴ 13—G₉, ԽԹ 30—G₁), ծըծում
(ԺԹ 24—g₁).

գ~0. ազբ (փխ ազբբ. ԻԷ 29—J₆).

ձ~0. դարցուք (փխ դարձցուք. ԻԲ 5—x):

10. Բաղաձայնների կրկնակում կամ ուժեղացում.

Կան միայն տ և ց բաղաձայնների կրկնակման օրինակներ.

տ~տտ. Քետտացւոյ (ԻԵ 9—G₃), Քետտայ (ԻԵ 10—A₉ F₅), Յետտուր
(ԻԵ 15—A₈ J₆).

ց~ցց. լցցեք (Ա 22—F₅₆, Թ 1, ԽԵ 17—F₆), լցցաւ (Զ 11—F₆), լցցեալ
(ԻԹ 21—F₅), իլցցից (ԻԶ 15, 18—F₆), տացցուք (ԼԴ 11—B₇G₅, ԼԴ 17—B₇):
Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, կրկնակ ց է օգտագործում հատկա-
պես F₆ ձեռագիրը: Եթե այս ձեռագիրն ստացող նսայի նշեցու ապրած վայ-
րից մակարեբենք, ապա ձեռագրի գրչության վայրը Գլաձորն է (գրչի՝ Ստե-
փանոսի մասին որևէ տեղեկություն չկա): Ըստ Գ. Զահուկյանի «Հայ բարբա-
ռագիտության ներածություն» գրքի հնչյունական հատկանիշների աղյուսակի
12-րդ կետի (էջ 47), «միջձայնավորական բաղաձայնների ոչ սաստկական և
ոչ անմասնական կրկնություն» ունեն 21, 24, 26, 30 (±), 32—35 (±), 36—
40, 52—53 (+), 74 (±), այսինքն համապատասխանաբար Շապին-Կարա-
հիսարի, Արաբկիրի, Էվերեկի, Մալաթիայի, Հաճընի, Զեյթունի, Մարաշի,
Բեյլանի, Քեսաբի, Հաչի Հաբիբլիի, Յողուն-Օլուկի, Քարուսիի, Արամոյի,
Տիգրանակերտի, Նդեսիայի, Թավրիզի բարբառները: Նշված բարբառներից
ոչ մեկն իր բնույթով չի մերձենում Գլաձորի տարածքում օգտագործված
(գոնե այսօր օգտագործվող) Արարատյան բարբառին կամ բարբառախմբին:
Մնում է ենթադրել, որ կամ № 206 ձեռագիրը (F₆) Գլաձորում չի գրվել, կամ
ձեռագիրը գրվել է Գլաձորում, բայց գրիչ Ստեփանուր վերը հիշատակված
բարբառներից (մասնավորապես ընդգծված բարբառներից) մեկի կրողն է:

10 «Հանդես», № 1

Р. 211360Р766Р

Մ-ի անկում. քրրոսթիւն (*ժե* 12-- λ_9), զԳեդովնացիւ (*ժ/ւ* զԿԵ₇),
մովնացիւ. *ժե* 19-- G_8), Մարրի (*Լե* 2-- G_1).

Մ-ի կրկնակում. իմմոյ (*qmg*h իմմե-ի նմանակութիւն՝ ի. Բ 23-D₉),
Ումար (*lq 15-B₇*).

Մ-ի տարեմանություն. ընթանիցիս (θ^{θ} 17—A₈G₈), անփոփոց (I^I 29—E₀G₈₀I₃J₆), ընդել (I 38—E₂), յանպս (θ^{θ} 13—E₂), Մանբրե (θ^{θ} 30—E₂):

3-ի հավելում.

Բառասկզբում. յերեքարիւր. (2 15— $A_9G_9I_1bif_4$), յեկեաց (ե 19— E_2), յարու (է2—Z), յառաջ (Բ 10— X_6 , ԺԴ 17— L_3 , ԼԲ 1— C_8), յաջողակ (ԼԲ 2— E_4K_3), յարձան (Լե 14— E_2), յարձակեալ (ԼԴ 13— A_9), յառեալ (ԼԱ 45— I_3), Յաւորհացին (զՅաւորհացին. Ժ 16— L_3), Յեսաւ (Իե 25— J_6): Այս փոխարկումը կատարվում է նույնիսկ այն դեպքում, երբ նման բառերից առաջ ավելանում է ընդ նախդիրը. ընդյառաջ (ԺԴ 17— H_3), ընդյարձակեց (ԻԶ 22— C_8), ընդյարձակեցէ (Բ 27— $A_9E_9F_9G_1J_4$):

Բառամիջում՝ մանավանդ ա ձայնավորից հետո. նայե (փխ նա է. Բ 11—B₇), տայցես (ժե 2—G₈, Ի 7—A₉B₃G₁₃₅₈H₃₆I₁J₃Z, հե 19—G₉J₆, Լ 17—G₈H₆J₆), տայց (փխ տաց. ԼԸ 17—H₆), քնդոյծնի (ժե 2—B₃G₁), տե-
այրբ (ժԹ 2—g₁), երկոյտասանք (հԹ 28—A₉), փայտառեաց (փխ պատա-
ռեաց. ԻԲ 3—f), գորշայիսայտ (Լ 33—A₈), նայծիշտ (ԻԹ 24—A₈), տան-
րայկես (ԻԶ 28—ζ):

3-ի անկում.

Բանասկզբում,

աջողեաց (ԻԴ 27— $A_8C_8J_6$), աջողեսցի (ԻԴ 40—Z), աջողեսցեր (ԻԴ 42— $B_{34}C_{268}D_{38}E_0G_3$), ուղարկեցին (ԻԴ 59— D_3I_3), զանցանս (Ծ 17— A_4B_7), անցաւոր (ԽԴ 32— E_2G_1), ամիշտակաւ (ԽԹ 27— E_2), Սա զերարերում է, նաև հատուկ անուններին, զԱրեք փես զՅարեղ (Ե 16— K_2), Եբսան (ԻԵ 2— B_7), Ուղիղ (ԻԶ 34— F_5) և հատկապես հայկական գրանցում ստացած Յովսէփ և Յակոբ անձնանուններին, Ակոր (ԼԱ 3— J_6 , ԼԶ 6— E_2 , ԽԶ 5, ԽԷ 7— A_4 , ԽԸ 8— A_4J_6), Ուսէփ (ԼԳ 2, ԼԷ 2, ԽԸ 3, 21, Ծ 17— A_4), Ովսէփ (ԼԷ 2— $E_2H_3K_2$, ԼԷ 28— A_4 , ԽԱ 39, 41— E_2 , ԽԵ 17— A_4 , ԽԶ 30— $D_0E_2F_3$), Օսէփ (ԽԱ 39, 41— I_1), Աւսէփ (ԽԱ 39, 41— J_6):

ပုဂ္ဂလိက

հանաց (ժ. 14—G₁), վարաց (ժ. 2 12—A₉B₃₇D₈G₆H₃);

Քառավեջում չգրվող 3-երն ավելի շուտ արդյունք են ուղղագրական
 B_7I_1), քան բարբառային հրևույթների ժրինակ՝ նո (փխ նոյ. 2 8-

Բաղաձայնահաջորդ ե-ի անկում.

սերմ (H 11-3B₇C₈G₉Y), բուռ (ժ2 5-H₆), արեղակղ (H 9-A₉D₈)

Ն-ի հավելում, առաջին (b 9—G₁),

Ն-ի հավելում, ամաց (b 32—δH₆), կանանչը (b 10—E₂), ծծումբ (d 24—J₆).

Ն-ի կրկնակում. $2\gamma - E_0$, սպաննից ($h\nu$ 41- J_0), սպաննին ($h\nu$ 26- K_2), ձնուուն ($h\nu$ 6- J_0), $2\gamma - E_0$.

6-ի առնմանում, ամպարաթ (h^1 10- A_3),

Հունարենն *բնագրի Σάρα* անձնանունը հայերեն ձեռագրերում ստորագրվել է *երկակի՝ Սառա և Սարրա* ձևերով, սակայն ունենք Սարոա (ԺԴ 15—G₁) և Սառոայ (ԺԷ 15—A₉) տարբերակները ևս:

Ռ-ով սկսվող հատուկ անունների սկզբում երբեմն ավելացել է Ռ. Հաքբել (ԻԹ 6—A₈₉B₇F₅G₀), Հոքբեկա (ԽԹ 31—A₂), Հոուրեն (Լ 14—A₀G₃, ԼԵ 22—B₄C₂₆D₃₈E₀H₃, ԼԷ 21—E₀) իր տարբերակներով՝ Հաուրեն, Հոովրեն, Հոոբեն: Անտարակույս այստեղ դեր է խաղացել նաև ա, ս անձնանունների հունարեն տառադարձությունը՝ ‘Ραχῆ, ‘Ρεβέκκα, ‘Ρουβῆν, որ ը-ից առաջ կա ակոշտ չունչ՝ կոշվող նշանը, հետևաբար դրանք պետք է կարդացվեին Հաքբել, Հոքբեկա, Հոուրեն: Հայերենին անցած այս անձնանունները, սակայն, փոխառվել են Ռաֆէլ, Ռեքեկա և Ռուբէն ձևերով⁶, ուստի հայերեն ձեռագրերում Հոաֆէլ, Հոքբեկա և Հոուրէն ձևերը ոչ այնքան հունարեն բնագրի անձնանունների ճշգրիտ տառադարձություններն են, որքան հայերեն բարբառային իրակություններ:

Կա և ը-ի հավելում ը-ից առաջ՝ ըոետին (ԽԴ 11—J₆):

Բ ձայնորդը երբեմն բառի մեջ հանդես է գալիս իբրև աճական. բարժանի (Բ 10—C₂D₃₀E₀D₁), բարժանեցաւ (Ժ 25—C₂E₀G₃), զբարժին (ԺԴ 24—C₂), բարժին (ԼԱ 14—C₂D₃), պարհել (Գ 24—C₂ E₀), պարհիցես (ԺԷ 9—G₃, ԺԷ 10—B₄C₂D₃E₀), մտախորհ (Զ 6—ձ A₉B₃₄C₂₆₈D₃E₀G₃₅₈₉H₆₇I₁₃K₂).

Բ-ն երբեմն ընկնում է. գաշապարի (Գ 15—ae), թծեսցուք (ԺԱ 3—B₃F₅G₅), աշառ (ԺԴ 5, Ի 14—C₈H₆, ԻԱ 27, Լ 43, ԼԲ 7, ԼԴ 28, ԽԵ 10, ԽԶ 32, ԽԷ 1, Ծ 8—C₈): Անգամ ունենք բարբառային այնպիսի բնորոշ օրինակ, ինչպես երան (փխ երբան. ԼԲ 20—A₈)⁷:

Բ-ն ընկնում է նաև Մամբրէս հատուկ անվան մեջ՝ Մամբե (ԺԴ 18—G₉J₆, ԼԵ 27—C₈), Մամբեի (ԻԵ 9—F₆, Ծ 13—H₆):

Բ-ն կոշտանում է հատկապես տարջառ և Վարկառեւ բառերի մեջ՝ առջառ (ԻԴ 35—K₂, ԼԴ 28, ԽԷ 1—J₆), կառկառաւ (ԻԶ 8—G₁₃₈J₆K₂), կառկառ (ԼԱ 47—J₆, ԼԱ 51—A₉).

Բ+ձ զուգորդությունը տալիս է ց. բացրացաւ (է 17—E₂), բացրանայր է 18—E₂):

Դասական թվական կազմող «երորդ» ածանցը «երրորդ» ձևով գրելը կարող է ինչպես բարբառային արտասանության, այնպես էլ գրչի թերի գրագիտության կամ «երրորդ» դասական թվականի հետ շփոթության արդյունք լինել. հինկեբրորդ (Ա 23—J₆), վեցերրորդ (Ա 31, Բ 1—C₈J₆d₁n₁), երեքերրորդ (Բ 2—ԴJ₆d₁, Բ 3—J₆d₁), ութերրորդ (ԺԷ 14—B₄H₆):

Ն, ր, ո ձայնորդներից առաջ տ-ի առնձանական փոփոխության (ըստ Գ. Զահուկյանի՝ § 11), նախաբաղաձայնական դիրքում կիսաշփականների (ը, ճ, չ, ձ, ծ, ց) շփականության (ժ, շ, զ, ս. § 13), կոկորդային բաղաձայնի, ր-ի քմայնացածության (§ 22) և սահմանափակ տարածում ունեցող բաղաձայնական այլ յուրահատկությունների (§ 25) կամ չենք հանդիպել ճիշտ ծննդոց՝ երկի ձեռագրերում, կամ դրանք գրի առնվել չէին կարող, որովհետև գրիչները չունեին կամ չգիտեին տառադարձության այսօրվա եղանակները, ավելի ճիշտ՝ բացակայում էր այդ առանձնահատկությունները գրի առնելու անհրաժեշտությունը:

Գ. ՇՓԱԿԱՆՆԵՐ

Յ ունենք միայն մի բառում՝ զմափիմացիս (փ/ա զմափիմացիս. ԺԵ 20—H₇):

⁶ Ռաֆէլ՝ Մովսիսի հորենացույ Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1865, էջ 577, Ռեքեկա՝ նույն տեղում, էջ 298:

⁷ Եթե հայտնի լիներ «Երկայնմորտի անապատ» վայրը, որ գրված է A₈ պայմաններն ունեցող ձեռագիրը, ապա ավելի հստակ պատկերացում կկազմեինք այս ձեռագրի գրչի բարբառ մասին:

Հունարեն ձեռագրերում հատուկ անունների միջի օ-ն հիմնականում տառադարձվել է ով-ով. բայց կան նաև բաղաժողով օրինակներ, ուր ով-ի փոխարեն գրվել է ո. էնոք ($\text{Խ} 29 - E_1$); Ով-ի փոխարեն ու ունենք Յուբաղ ($\text{Դ} 21 - A_9 H_6 X_6$), Ուբաղ ($\text{Դ} 21 - B_7 H_7$), զԹուրեկ ($\text{Դ} 22 - B_3$) անձնանուններում

Ս-ն վերածվել է զ-ի. զփածանելի ($\text{Դ} 7 - \rho B_7 K_2$), Բազեմաթ ($\text{Զ} 4, 10, 10, 17 - E_2 J_6$).

ց-ի. կրացեբ ($\text{Թ} 24 - F_5$), ասացցես ($\text{Լ} 18 - E_2$).

ս-ն կրկնակվել է իննսուուն ($\text{Ժ} 24 - C_2$), զԲասսեմաթ ($\text{Լ} 2 3, 4 - B_1 C_{38} D_{38} E_0 G_{30} H_{13} J_3$, $\text{Լ} 2 10, 17 - D_0$), Մասսեկա ($\text{Լ} 2 36 - A_2 H_6$) բառերում; B_7 պայմանանիշն ունեցող ձեռագրում «ըստացուած» ($\text{Լ} 2$) գրեկաձևը ցույց է տալիս, որ բառասկզբում ստ ունեցող բառերն արտասանվել են սկզբնահունչ Բ-ով:

Զ ձայնեղ շփականը ձեռագրերում դրսևորում է արտասանական հետևյալ առանձնահատկությունները.

ա. բառասկզբի զ-ի ըզ արտաբերություն. ըզաուրթին ($\text{Դ} 12 - B_4$).

բ. զԲ, զԳ զուգորդությունների սբ, սգ արտասանություն. սբաւսանս ($\text{Ի} 7 63 - J_5$), սբաւսանել ($\text{Ի} 7 63 - B_7 C_8 H_6 K_2$), սգեցոյց ($\text{Դ} 21 - \rho C_8 J_6$, $\text{Ի} 15 - A_8 C_8 H_6$, $\text{Խ} 42 - C_8$), սգեցոյ ($\text{Ի} 1 20 - C_8 H_6$), սգեցաւ ($\text{Լ} 2 34 - C_8 G_9 H_6$, $\text{Լ} 19 - C_8$), անգամ այն դեպքում, երբ զզ-ով սկսվող բառերն ստանում են նախածանց. անսգամ ($\text{Լ} 7 30 - C_8$), անսգամուրեամբ ($\text{Լ} 2 24, 29 - C_8 H_6$).

գ. զ-ն իրեն անմիջապես հաջորդող ձայնեղ բաղաձայնի ազդեցությամբ տարնմանվում է. սկիսքն (խորագիր , $\text{Ժ} 10$, $\text{Խ} 3 - C_8$, $\text{Խ} 3 - I_1$), սկսքնե ($\text{Ա} 1 - K_2$), ասդ ($\text{փխ} \text{ ազդ}$, $\text{Ի} 1 42 - H_9$, $\text{Լ} 2 22 - G_1 H_9 J_6$, $\text{Լ} 2 27$, $\text{Լ} 13, 24$, $\text{Խ} 2$, $\text{Խ} 1$, $2 - C_1$), կասդուրել ($\text{Լ} 7 14 - A_{48} G_{10}$):

դ-ն ունի բարբառային հետևյալ արտահայտությունները.

ա. կրճատվում է ղղ/ղիս զուգորդության մեջ. քիսեցե ($\text{Ա} 11 - A_8 B_7 C_3 J_8 d_1$), ուղորդ ($\text{Լ} 2 7 - B_{37} D_0 F_6 G_0 J_6 K_2$).

բ. ղ~լ. զԲալդաս ($\text{Ի} 1 22 - G_{15} H_9 J_{36}$), յելի ($\text{փխ} \text{ յղի}$, $\text{Ժ} 2 11 - E_2$).

գ. ղ~ի. ուիսաթ ($\text{փխ} \text{ ուղաթ}$, $\text{Ժ} 16 - J_6$), աիսից ($\text{փխ} \text{ աղաից}$, $\text{Ժ} 8, 10 - E_2$). փաիշտացոց ($\text{փխ} \text{ փղշտացոց}$, $\text{Ի} 2 32, 34 - C_8$).

դ. ղ~ղղ. Գաղղաթէ ($\text{Լ} 2 25 - I_3$. հնարավոր է, որ երկու ա գրեկու փոխարեն գրվել է երկու ղ):

Խ-ի բարբառային երեք տարբերակ է գրանցված «Գիրք ծննդոց»-ի ձեռագրերում.

ա. խ~ղ. վաղջանել ($\text{Ժ} 22 - C_8$, $\text{Ի} 2 32 - C_8 I_3$, $\text{Ի} 2 - A_8 C_8 H_9$, $\text{Խ} 31 - C_8$, $\text{Խ} 1 - H_3$), փաղջելն ($\text{Լ} 2 1, 7 - E_{20} I_3 K_8$), շաղաղեցին ($\text{Լ} 2 27 - A_3 B_7 H_6$).

բ. խ~ղիս. բաղիսա ($\text{Լ} 11 - J_6$), վաղիսնանաց ($\text{Ժ} 22 - H_3$).

գ. խ~ն. խայտահարիւ ($\text{Լ} 32 - A_8 K_2$, $\text{Լ} 39 - A_8 J_6$, $\text{Լ} 2 10, 12 - A_8$):

Կան բառամիջում և բառավերջում հիշյալի (գրությամբ) զեղչման եզակի օրինակներ. Սաաի ($\text{Ի} 7 63, 66 - C_8$), աշխարք ($\text{Խ} 57 - A_8$), շնոքս ($\text{Լ} 7 10, \text{Լ} 21$, $\text{Խ} 4 - A_4 B_3$) և, դրան հակառակ, հ-ի ավելացում բառասկզբում. համբարձին ($\text{փխ} \text{ ամբարձին}$, $\text{Լ} 2 25 - J_6$): Հալ բարբառագիտության տեսակետից կարևոր ենք համարում հ~յ փոխարկումը. Աբրայամ ($\text{Ժ} 2 27 - J_3 K_3$ և $\text{Ի} 2 34 - E_0$) և հ~իս փոխարկումը. խարաւոյ ($\text{Ժ} 7 14 - J_6$), ջրիսոր ($\text{Ժ} 2 14 - H_3$), նաշիոյ ($\text{փխ} \text{ նաշիոյ}$, $\text{Խ} 16 - J_6$): Չափազանց սակավադեպ են հ-ի

անկման օրինակները բառասկզբում. սկայք⁸ ($24-B_{37}C_8$), զանգերն (փխ զհանգերն. $14-B_4C_{26}D_3E_0G_3$),

Դ. ԶԱՅՆԱՎՈՐՆԵՐ ԵՎ ԵՐԿՔԱՐԹԱՌՆԵՐ

ա ձայնավորը զեղչվում է. զհմակ (փխ զհմակ. $132-E_2$), դատպետ (փխ դատպետ. $23-E_2$).

ա ձայնավորը զեղչվում է հատկապես եա երկբարբառի մեջ. զայելն ($18-B_3E_2F_{79}$), լեռն ($111-C_8$), պատմեց ($15-B_3$), ածել (փխ ածել. $21-i_v$), պղծեց ($1713-A_4$), սեցել ($30-H_3$).

ա-ն ավելանում է ե-ից հետո. երեակս ($8-E_0y$, $11-H_6v$, $27-G_1$), տեսանեալ ($8-\zeta$), տերեալ ($11-\zeta$), յանեալ (փխ յաւել. $12-\zeta$), առնեալ ($14-g_1$), ապրեալ ($19-g_1$), յաւեալաւ ($33-a_1$), ցերեակ ($40-B_7$):

եթե որոշ բառերում ա-ից առաջ ե-ի հավելումը քմայնացած ա-ի ($\ddot{a}$) նշան չէ, ապա այն ե-ի բացահայտ, սովորական հավելում է (տե՛ս ե-ին նվիրված հատվածը)՝ բարբառներին հատուկ արտասանության արտահայտություն.

ա-ն վերածվում է ե-ի՝ մասամբ կապված բալական սոսկածանցի կամ լծորդության փոփոխության հետ. յղեցաւ ($1-E_0G_3$), յղեցան ($36-A_{89}$), ստրջեցաւ ($6-E_2$), սողեին ($8-H_3$), հարիւրեմնի ($17, 25-A_9H_6$, $5-A_9C_8F_5G_1H_6I_1$):

Ե հնչյունն ունի հետևյալ տարբերակները.

ա. ե~ի. Գիհովն ($13-D_0$), կիրեցես (փխ կերիցես. $16-H_7$), իաւթն ($4-D_0$), երիսուն ($13, 15-B_7$), Իսաւ ($37-G_5$, $16-J_6K_2$), հրիշտակն ($16-H_6$): Զանց ենք առնում, իհարկե, հնչյունափոխական այնպիսի սովորական երևութները, ինչպես, ասենք, ե>ի. երեց>իրիցու ($15-K_2$).

բ. ե-ի հավելում ա-ից առաջ (եթե եա զուգադրությունը քմայնացած ա-ի՝ $\ddot{a}$ -ի նշան չէ, Տե՛ս ա-ին նվիրված հատվածը). կերեա ($12-y$), Սեղ-դեա ($19-B_3J_5K_2$, $22-B_3$), Սելլեայ ($19, 22-G_3$), ցԱղղեայ ($23-G_3$), զիտեաց ($11-E_2$), երթեալ ($31-B_3F_6G_1$, $5-A_9B_3C_8H_3$), եկեաց (փխ եկաց. $17-F_7G_1$), յաւեալաւ ($8-a_1$), Քեռեա ($10-a_1$), հրշտեակ ($11-A_2$), կեանգեաց ($20-K_2$):

Տարբերություն պետք է դնել ոչ հայերեն բառերի (հատկապես հատուկ անունների) և հայերեն բառերի մեջ պատահող եա զուգորդությունների բը-նույթների միջև: Առաջինների մեջ ե-ն անպայման հավելադրություն է, իսկ հայերեն բառերի մեջ՝ կամ քմայնացած ա-ի՝ $\ddot{a}$ -ի նշան (զուցե), կամ բալական վերջավորությունների շփոթություն (երթեալ փխ երթալ), կամ իմաստով մոտիկ բառերի շփոթություն (եկեաց—եկաց).

գ. ե-ի հավելում այլ դեպքերում. հերեշտակ ($9, 10, 11-E_2$), յելի (փխ յլի. $11-E_2$).

դ. ե-ի սղում. քրովբե ($24-B_7C_{26}D_0E_0X_6a$), Սիրա (փխ Սելրայ. $6-G_2$), փախաւ ($10-G_3$), զարբայ ($21-G_3$), ստրջեցան (փխ ստերչացան. $38-C_{26}$), սեցակ ($30-A_8$).

⁸ Թեև հսկայ-սկայ տարբերակները ընդունված են եղել հայերեն ձեռագրերում իբրև հավասարաթիբ ու ընկալլալ ձևեր:

Ե. Ե~ա. երասուն (Ե 3— C_2G_3 , Ե 16— C_2D_3), մերձանալ (Ի 6— $B_3C_1D_{38}G_3$, ԼԳ 3— $B_3C_2D_{38}$), իջաւան (ԽԲ 27— E_2).

զ. Ե~Է. էսաւ (ԻԷ 1— ζE_4 , ԻԷ 37— E_4), Էլաց (ԻԷ 38— A_9), Էնովք (ԽԶ 9— A_4), Էնոք (ԽԶ 9— E_4), Էգիպտոս (Մ 26— γ):

Ը ձայնավորը երբեմն գրվել է այնտեղ, ուր թեև լսվել է, բայց չի գրվել. իննըսուն (Ե 17— $A_8B_7F_6$): Սկզբից ևեթ ասենք, որ շտողադարձված բառերում Ը-ի առկայությունը մասամբ պետք է բացատրվի ձեռագրի նախագաղափար օրինակում տվյալ բառի տողադարձված լինելու, հետևաբար և Ը ունենալու անգամանքով: Մեր ձեռքի տակ եղած օրինակներում Ը գրվել է հիմնականում մեկ վանկ կազմող երկու բաղաձայնների միջև. Մերճող (խորագիր— C_8), լըցցէֆ (Թ 1, ԽԵ 17— F_6), դժընտակֆ (ԽԱ 19— H_3): Ը ավելացել է նաև բաղաձայն+ձայնավոր վանկ ունեցող բառերից առաջ. ըգաւուրիւն (Դ 12— B_4): Ը-ի հանդիպում ենք ձայնորդ+ձայնորդ վանկն ունեցող բառից առաջ ավելացված յ նախդրից հետո. յրոնկունս (Է 22— ζ):

Ի-ի դիմաց երկբարբառ (§ 41). Լիեալ (Բ 5— $B_4C_{126}D_{80}E_6G_3$ aehl).

Ի-ի դիմաց Ե. ուղեղ (Դ 7, 7— $B_4C_{68}D_{30}F_6I_3J_6$, Խ 16— $A_9B_4C_{265}G_3I_3$), եղեազար (ԺԵ 2— $B_{347}C_{268}D_3E_0G_{1390}I_3Z$), Բեփաթ (Ժ 3— J_5).

Ի-ի փոխարեն չգրվող Ը. յսուն (Զ 15— B_3 , Է 24— B_3V , ԺԸ 24, 28— A_8G_1W), շրմի (Մ 5— B_3).

Ի-ի փոխարեն Ե. զամուլաչել (ԼԲ 25, 32— H_6).

Ի-ի փոխարեն. գրվող Ը. ըննուց (ԺԷ 24— G_9). ընքնին (ԼԱ 6— H_6), ընքեանք (ԽԴ 3— A_8) կամ չգրվող Ը. զամուլաչղ (ԼԲ 25— G_9).

Ի-ի փոխարեն Ի. Թիւրաս (Ժ 2— K_8), Սիւմորորայ (ԺԴ 2— $C_{26}D_3$), հիւսիւս (ԺԴ 14— $B_7C_8D_8G_8J_3$), հիւսիւսի (ԻԸ 14— C_8G_8), ուղիւղ (Խ 16— H_6):

Ո-ից հետո երբեմն գրվել է յ, մի բան, որ տվյալ ձեռագրի գրչի բարբառի բացահայտ արտահայտությունն է. երկոյտասանֆ (ԼԵ 22— A_8F_5), երկոյֆեանս (ԽԱ 11— J_6), կոյծ (Մ 10— J_6).

ո~օ. աւոռչս (ԻԱ 28— B_3), օրոչ (ԻԱ 28— G_5), աւոռչ (ԻԱ 28— H_6), օրոչ (ԻԱ 30— H_6).

ո~ու. քուլացուցից (ԺԸ 26— ζ); ուռուզանէր (Բ 6— γ), կուրուսանելոց (ԺԹ 13— j), մատու (փխ մատու. ԻԷ 25, 25— A_9), գատու (փխ գատու. Լ 32— A_9), սուսոյ (փխ սուսոյ. Լ 37— J_6), յուշեաց (փխ յոշեաց. ԺԵ 10— B_7): Այս երկուսն առկա է անգամ օտարազգի հատուկ անուններում. Թուրէլ (Ժ 2— B_3), զՔուռացին (ԺԴ 6— G_8H_7), զմղիբամա (ԼԶ 2— G_9).

G_5 պայմանանիշն ունեցող ձեռագրում հանդիպում ենք «որսորդ» բառի «որսորդ» գրությունը: Դա մեզ մոտ այն միտքն է առաջացնում, թե դա ն հնչյունի բարձրացող-երկբարբառային (§ 31) արտասանությունը գրի առնելու արդյունք չէ՞ արդյոք.

ո~օ. եթեովպացի (Բ 13— $A_8B_4C_{265}D_{30}E_0G_8H_{69}$).

ոյ-ի դիմաց ու ունենք հետևյալ բառերում. հասուց. (ԺԸ 8— H_6), ձուլ (ԻԴ 22— I_3), թուլ (ԼԸ 16— J_6), ժուծ (ԽԵ 1— $B_{37}J_6$), գետուն (Բ 13— d_1), զգուշ (ԼԱ 24— C_8 , ԼԱ 29— G_1).

ոյ-ի դիմաց Ը. ժրծ (ԽԵ 1— E_2).

ոյ-ի դիմաց ւո. վերացւոց (Է 17— ζ).

ով-ի դիմաց ու՝ հատկապես «Յովսէփ» անձնանվան դեպքում. Յուսէփ (ԼԴ 2— $B_7C_8H_9I_3$, ԼԵ 28— B_7C_8 , ԼԷ 4— A_4 , ԼԷ 13— $A_4B_7C_8F_6$, ԼԹ 2— A_4 , ԽԵ 21— A_9 , ԽԶ 20, 27— A_4 , ԽԸ 1— $A_{43}C_8$), Նահ՝ օ. Յուսէփ (Լ 24— C_6).

ու-ի փոխարեն Ը. լըւացեք (ԺԹ 2— J_5), շրբուրն (ԻԴ 11— B_4), նըւոյ (ԼԸ 13— B_4F_5), այնըւ (ԼԴ 23— $A_2C_2D_3$), այսըւ (ԼԴ 15— $A_2B_4D_3$): Հնարա-

վոր է, որ վերջին երկու օրինակները վերագրվեն գրչագրական առանձնահատկություններին.

ու-ի սղում. յղտուէ (ԻԳ 64—D₀), զղորդն (ԼԳ 12—H₆).

ու-ի փոխարեն ոյ. կանգոյն (է 20—J₆), անոյշից (Ը 21—F₆G₈H₃), համբոյրեաց (ԻԹ 11—H₆, Ծ 1—H₆), ոյնել (Խէ 1—I₃). «Անոյշից» և «համբոյրեաց» բառերում ու/ոյ գուցե բացատրվի նաև ոյ երկհնչյունը հնչյունափոխության ենթարկված չլինելու կամ բառարմատը նույնությամբ պահպանված չլինելու հանգամանքով: I₃ ձևագրի գրիչը թեև կացոյց զնա ի վերայ տան իւրոյ՝ նախադասության վրա, իբրև բացատրող բառ, ավելացրել է «վերակացոյ», որն այլ ձևագրերում բացակայում է: Նշանակում է, «վերակացոյ» («վերակացու»-ի փոխարեն) ձևն անաղուշու կերպով դալիս է գրչի բարբառից.

ու-ի փոխարեն ո (Տ 47). բուլանայր (Ը 3—B₃C₂D₃G₃), կորութեամբ (ԺԹ 11—w), փափով (Իէ 9—H₃).

ու-ի փոխարեն իւ. երկիւք (է 20—E₂), համբիւրեաց (ԼԳ 4, Խէ 15, ԽԸ 10, Ծ 1—A₄), դիւսար (ԼԳ 1—K₈), այսիւ (ԼԳ 22—H₆).

ւո-ի փոխարեն ուո. բարուոք. (Բ 18, Ժէ 15—H₇).

ւ-ի հավելում. եգիպտուս (ԺԲ 10—D₃).

եւ-ի փոխարեն ե. եթն (Ե 16—A₉).

իւ-ի փոխարեն ոչ չըթնալին ձայնավոր (Տ 28).

ա. իւ~ե. աղբեր (Բ 6—G₉), եղ (Լէ 14—B₇G₁).

բ. իւ~ի. շիղ (Ը 11—C₁D₀E₂₄F₆₇₉G₁₃₀H₂₃J₃₄₅K₈), երկիղ (Թ 21—D₈V), երկիղած (ԽԲ 18—C₂F₉G₁₀), հիսիս (ԻԸ 14—K₈), արին (ԽԲ 22—E₂).

գ. իւ երկբարբառի փոխարեն պարզ ձայնավորներ. միուս (ԻԶ 21—E₀, Իէ 45—A₉):

Աւ-ի փոխարեն հանդես է գալիս օ/ո. նոթիւ (Զ 14—I₆), նոթիւ (Զ 14—C₆G₁L₃):

Անհամեմատ ավելի քիչ են դասական գրաբարի քերականական իրակություններից շեղվող, հետևաբար և գրչի ու գրչագրության ժամանակի խոսակցական (մենք ենթադրում ենք՝ բարբառային) լեզվի հետքերը: Դրանք վերաբերում են բառային հոմանիշներին, բառակազմական, բառերի հոլովական ու խոնարհման ձևերին և քերականական մյուս հարցերին:

Բառային հոմանիշներ. նկատի ունենք այն դեպքերը, երբ բնագրային քերականական կամ բառային փոփոխությունների ենթակա չհամարվող երկու մի բառի փոխարեն օգտագործվում է մեկ ուրիշը: Այսպես. ած (փխ արկ. ԻԹ 13—C₈), բարձ (փխ ամբարձ. ԼԳ 1—A₉C₈H₃), տղա (փխ մատաղ. ԼԳ 13—J₅₆K₂), ձգեսցուք (փխ ընկեսցուք. Լէ 20—G₀), զհետ (փխ զկնի. ԺԳ 15—A₉B₃C₈, ԺԹ 6, ԼԱ 23, ԽԱ 19—A₉), զկնի (փխ զհետ. ԽԳ 4—H₆), տիպք (փխ երես. ԽԱ 21—J₅₆K₂), ասին (փխ եգր. ԽԱ 3—J₅K₂), կապանատր (փխ կալանատր. ԼԹ 22—B₄C₂₆D₃₈E₀G₃₀I₃):

Կան բառերի ընդունված ձևերից շեղված գրություններ, որոնք բացատրելի են մասամբ հնչյունների դրափոխության (ամհնել փխ արհնել. Գ 27, 30, ԼԱ 58 և շատ այլուր—A₂, ցնծես փխ ծնցես. Գ 16—K₈), մասամբ հնչյունների առնմանությամբ (ուծսուն. ԼԵ 28—D₀), հնչյունների ու վանկերի անկումով (պիսափ փխ սպիտակ. ԼԱ 12—H₉), երկուր փխ երկերիւր. Ե 3—E₄, քանատուն փխ երանատուն. Ծ 3—D₀, ներս փխ ներս. Գ 1—L₃, ջրեղ փխ ջրեղեղ. Թ 11—J₆), մասամբ բառերի արտասանվածքից բխող այլաձևություններ (Ամբամ փխ Աբրահամ. ԺԳ 13, 22—L₃, սկեսրայր—A₂₈₉, սկեսայր—A₄J₃, սկեսայր—D₃, սկեսայր—E₂, սկեսար—L₃, սկեսայր—F₆, ԼԸ 13 և շատ

ալլուր, յարն փխ. երն. (Ը 4—B₄): Կան օրինակներ, որոնք գուցեև գրչական վրիպումների արդյունք են. զնանուն (փխ զանուն. Ծ 2—B₃), յոշուրի (փխ յուրի. ԺԳ 10—J₆):

Բառի հոգնակիացման զարտուղի եղանակի ենք հանդիպում J₆ ձևա- գրի և՛ 2 տանը. ուր ժերինջք-ի փոխարեն ունենք ժերինջինք:

Բառակազմական զարտուղություններից աչքի են ընկնում հետևյալ օրինակները. ութուտասն (ԺԴ 14—A₉C₁D₀F₆J₃, և՛ 22—A₈F₅J₄), ութուտաս- նամեայ (ԼԷ 2—A₈), երնուտասնամեայ (ԼԷ 2—C₁E₄F₇), երնուտասն (Շեուժ գրությամբ. ԼԷ 2—H₉), ուր կցական բարդությամբ կազմված բաղա- դրյալ թվականները կազմվել են ոչ թե եւ, այլ ու շողկապ-հողկապով: Սո- վորական չեն ջրաւոր (փխ ջրուոր. ԻԴ 11—G₉I₃), զամուլել (փխ զամուլ- շղե. ԼԲ 25—B₃) կազմութունները:

Հոլովածների տարբերություններ. ունենք երեք օրինակ, ուր տար- բեր հոլովումների ենթարկվող բառերը սեռական-տրականում ունեն ու(ն), աղանուն (փխ աղանոյն. Ը 9—J₆), մահուն (փխ մահուան. ԻԾ 11—G₉), կրտսերուն (փխ կրտսերոյն. ԻԹ 16—G₁H₆), իսկ որայ և դուստր բառերը են- թարկվել են ի հոլովման. դստերի (փխ դստեր. ԻԹ 24—B⁷, ԻԹ 29—J₄), որա- յին (փխ որոյոյն. ԼԷ 7—A₄₈F₅G₀H₆J₆). աւրաին (ԺԷ 7—C₈), որաին (ԼԷ 7—H₆K₂): Որակ է կազմում ո հոլովիչից առաջ լ-ի հավելումը. զիշերւոյ (և՛ 14, 18 և շատ ալլուր—քB₄C₂D₃), շնչւոյ (Բ 19—E₀), միջւոյ (ԺԹ 29—G₉), զետւոյ (և՛ 1—C₂D₃), իշւոյ (և՛ 17—H₉):

Բայերին վերաբերող զարտուղություններից հատկանշական են հետևյալ- ները.

ա. սոսկածանցների անկում. անիծել (փխ անիծանել. Ը 21—Z), գիտալով (փխ գիտենալով. Ի 7—A₈), պագէին (փխ պագանէին. ԼԷ 7—E₂).

բ. հրամայականի ո վերջավորության փոխարեն ու. զատու (փխ զատո. Լ 32—A₉), մատու (փխ. մատո. ԲԷ 25, 25—A₉), կամ այդ վերջավորության բացակայություն. զատ (փխ զատո. Լ 32—C₂D₃E₀G₃I₃).

գ. անցյալ կատարյալի եզակի երրորդ դեմքի ոյց-ի փոխարեն ուց. հա- սուց (ԺԸ 8—H₆), աւց. վրիպեցուց (ԻԴ 27—B₇), կամ աւց. բնակեցուց (և՛ 11—E₂), ծառայեցուց (և՛ 21—E₂).

դ. այլ կարգի ու տարբեր բնույթի զարտուղություններ. կերեայ (փխ կե- րայ. Գ 12. 13—Y), յաւելուցու (փխ յաւելցե. Դ 12—J₆, գտաւ (փխ եգիտ. 2 8—A₉), հատաւ (փխ հատուցաւ. ԻԱ 8—I₁), հատեաւ (փխ հատուցաւ. ԻԱ 8—J₅K₂), շտերչացան (փխ ոչ ստերչացան. ԼԱ 38—C₈), պագ (փխ պագին. ԼԳ 7—F₆), լսէք (փխ լսիցէք. ԼԴ 17—B₇), մերկացուցին (փխ մերկացին. ԼԷ 23—B₇E₂F₇G₁₅₈H₃₉I₃J₆K₂₈):

«Գիրք ծննդոց»-ի ձեռագրերում հայերեն բարբառների հնչյունաբանու- թյանը, բառապաշարին ու քերականությանը վերաբերող օրինակների արժա- նահավատ լինելը կասկած չի հարուցում (գուցե բացառությամբ մի քանիսի, որոնք կարող են գրչի հմտության պակասի արդյունք լինել): Որ այդ տվյալ- ները վստահելի են, կարող են ապացուցել հետևյալ հանգամանքները.

1. Բարբառային բնութի ունեցող այս կամ այն իրակությունը, որքան որ հանդես է գալիս, միշտ նույն ձևով է դրսևորվում նույն ձեռագրում: Օրի- նակ. A₂ պայմանանիշն ունեցող ձեռագիրը հետևողականորեն գրում է աւեր- նել (Լ 27, 30 և այլն), A₄-ը՝ Յուսէփ (ԼԷ 4, 13 և այլն) կամ Ուսէփ (ԼԳ 2, ԼԷ 2, 28 և այլն), համբիրեաց (ԼԳ 4, և՛ 15, և՛ 10, Ծ 1), Ակոր (և՛ 5, և՛ 7, 8), B₃-ը զեղչում է ի-ն՝ յսուն, շմի, C₂-ն ալեւացնում է ր՝ բարժանել (Բ 10, Ժ 25), բարժին (ԺԴ 24, ԼԱ 14), պարհել (Գ 24, ԺԷ 11), մտախորհ (2 6), C₈-ը զբ/զգ ~ սբ/սգ՝ սբաւսանել (ԻԴ 63), սգեւալ (Գ 21, ԻԷ 15), անսգամ (ԼԴ 30), անսգամութեամբ (ԼԱ 24, 29), E₂-ում մ-ն ենթարկվում է տարնմա-

նության՝ քննել (Լ 38), անպ (Թ 13), Մանրէ (ԽԹ 30), պատճառական կերպի բայերի անցյալ կատարյալի եզակի երրորդ դեմքը ունենում է տյց վերջավորությունը՝ բնականույց (Խէ 11), ծառայեցույց (Խէ 21), F_6 -ը կրկնակում ց-ն՝ 199էի (Ա 22, Թ 1. ԽԵ 17), 199ա (Զ 11), խրցցին (ԻԶ 15, 18), G_1 -ում ց-ն դ-ից առաջ դառնում է ս՝ ասդ (ԼԱ 22, 27), կասդուրել (ԼԳ 14), J_6 -ում ց-ն երբեմն գրվում է խ՝ խաբա (ԺԳ 14), նաշխայ (Խ 16)։

2. Եթե որևէ ձեռագրում որևէ ձայնեղ խլանում է, ապա այս տեղաշարժը վերաբերում է բոլոր ձայնեղներին։ Այլ կերպ ասած՝ հնչյունական օրենքը գործել է հետևողականորեն։ Այսպես. եթե I_3 -ում պատահում է, որ ձայնեղների փոխարեն շնչեղ-խուլ է գրվում, ապա շի պատահում, որ ձայնեղների փոխարեն խուլ գրվի։ Յեփուսացի (Ժ 16, ԺԵ 21), սուփ (ԻԳ 2), Աֆա (ԻԵ 12), Փուր (Ժ 6), Աֆա (Ժ 10), յաբ (ԻԴ 32), Երման (ԻԸ 10), քայց ոչ երբեք Յեփուսացի. սուկ, Ակատ, Փուտ, յարտ, երտման։ Նույնը՝ L_3 -ում. Փաթուեկ (ԻԸ 5), խափեաց (Դ 13), զԳեբքեսացին (Ժ 16), ցորոյն (ԺԴ 6)։ C_8 ձեռագրում հետևողականորեն գ~կ. անկամ (ԻԲ 15), ժառանկեցին (Խէ 27)⁹, դ~տ. զաւարտ (ԺԴ 21), Ժ~Ժ. հնծոց (ԼԸ 14), շ~ն. բաղարն (ԺԹ 3), զիմագոյնք (ԻԹ 17), պ~բ. բմբեր (ԽԴ 5), կ~գ. անգան (Դ 5), բնգոյզ (ԽԴ 11), մանգուլք (ԻԵ 22), տ~դ. բնգրեցին (Զ 2), ցընգանիս (ԼԵ 2), ն~շ. վաղջանեցաւ (Ծ 26), ք~գ. գերծ (Լ 37), Փիգոդ (ԼԱ 32), Արիովզ (ԺԴ 9), փ~բ. յաբշտակեցին (ԼԴ 29), ք~դ. Գոգոմ (ԼԴ 11), Բեդել (ԺԴ 3)։ Այս հետևողականությունն իբրև կանոն պահպանվում է ամբողջ ձեռագրում։ C_8 ձեռագրում ձայնեղ~խուլ տեղաշարժի փոխարեն ձայնեղ~շնչեղ խուլի մեկ օրինակ միայն գտանք. Ափիդա (ԻԵ 4)։ Նույնպիսի հետևողականություն ենք տեսնում նաև մյուս ձեռագրերում (E_2K_2 և այլն)։

3. Բաղաձայնների տեղաշարժի այն տարբերակը, որ տեղի է ունենում բնագրում, կատարվում է նաև գրչի հիշատակարանում։ Այսպես. A_8 ձեռագրում կ~գ. մանգուլքն (ԻԵ 22), ունգն (ԺԸ 10), յարգաւ (ԺԹ 8), բնգրի (ԻԶ 31), ծնգաց (Լ 3), բնգուզի (Լ 37), բնգեսցուք (ԼԵ 20) և, դրա կողքին՝ գրչի հիշատակարանում՝ հոգտեմբեր (A_8 ձեռագրի 178ա)։ Եթե H_3 ձեռագիրը գրում է բնագրում բնգալ (Ը 9), տնգեաց (Թ 20), ապա նույն կ~գ տեսնում ենք նաև հիշատակարանում՝ անգանի (219բ), եթե J_6 ձեռագրի բնագրում դ~խ՝ ուխաք (փխ ուղաք. ԺԲ 16), ապա նույն դ~խ՝ նաև հիշատակարանում՝ աւախ (փխ աւաղ. 341բ), եթե նույն ձեռագրի բնագրում խ~ն՝ խայտահարիւ (Լ 39), ապա նույնը նաև հիշատակարանում՝ Հեյօք (իբրև անծանան). «Զատացող սորա . . . Սաղաթէլ արեղայ . . . եւ զմայրն Հէլօք . . . լիշեսչիք . . . Ծ. 541ա)։

Իբրև լրացուցիչ փաստ նշենք, որ վերոհիշյալ ձեռագրերն իրենց «ըսկզբունքները» պահպանում են նաև «Ելք» պարունակող հատվածներում։

Մի քանի խոսք ձեռագրերում ի հայտ եկած բարբառային հնարքների տեղախառնման մասին։ Ասել, թե բարբառային այդ հնարքներից որն է որոշակի որևէ բարբառի պատկանում՝ դժվար է։ Դժվար է, որովհետև՝

1. Համեմատված 44 ձեռագրերից միայն 15-ի ($A_8B_3C_{68}E_4G_{15890}H_3I_{356}K_2$) հիշատակարաններում է նշվում գրչության վայրի անունը, 4 ձեռագրերի ($C_2D_0E_0I_5$) հիշատակարաններում իբրև գրչության վայր նշվում է մի ամբողջ նահանգի անուն՝ Կրիկիա, 7 ձեռագրի ($B_4C_1D_3F_{36711}$) գրչության վայրը

⁹ Իբրև բացառություն՝ քաբման (ԽԲ 23)։

նշվում է ենթադրաբար, իսկ 18 ձեռագրեր ($A_{249}B_7D_8E_2F_9G_3H_{2679}J_{34}K_8L_3X_4Z$) առհասարակ չունեն գրչութիւն հասցին.

2. Միշտ չէ, որ գրիչները տվյալ վայրի ծնունդ են եղել, հետևաբար տվյալ վայրում ձեռագիր արտագրած գրիչը կարող էր և մեկ այլ բարբառով խոսող լինել, այնպես որ, եթե հայտնի է ձեռագրի գրչութիւն վայրի անունը, ապա պարտադիր չէ, որ տվյալ վայրում գրված ձեռագրում ի հայտ եկած բարբառային հետքերը նույն այդ վայրի բարբառի արտահայտությունները լինեն.

3. Դժվար է բացարձակորեն ասել, թե $X—XVI$ դդ. գոյություն ունեին հայերեն նույն բարբառները, ինչ $XIX—XX$ դդ., կամ մինչև XIX դարը եղած հայերեն բարբառները հնչյունաբանական-ձևաբանական այսօր ընդունված նույն դասակարգման են ենթարկվել: Նշանակում է, հայերեն բարբառների անցյալի վիճակի վերաբերյալ ավելի որոշակի խոսք ասելու համար պետք է նկատի ունենալ նաև $XVII—XIX$ դդ. ձեռագրերում ի հայտ եկած բարբառային հետքերը.

4. Անցյալում հայ ժողովրդի մեծ զանգվածների պարտադրված տեղա-հանությունները տեղաշարժել են նաև հայերեն բարբառների աշխարհագրական սահմանները, հետևաբար $X—XVI$ դդ. հայերեն այս կամ այն բարբառի հնչյունաբանական-ձևաբանական հատկանիշները կարող են ի հայտ գալ բոլորովին մի այլ վայրում, ուր բնակություն է հաստատել այդ բարբառը կրող ու տեղահան եղած ժողովրդական զանգվածը¹⁰:

Վերը բերված փաստ-օրինակներն ու դրույթները մեզ հանգեցնում են այն եզրակացության, որ

1. Գիտության ու արվեստի բոլոր ճյուղերին (պատմությանը, փիլիսոփայությանը, քերականությանը, գեղարվեստական գրականությանը, բժշկությանը, դեղաբանությանը և այլն) վերաբերող երկերի քննական բնագրեր կազմելիս երբեք չպետք է անտեսել նաև հնչյունական համակարգին վերաբերող տարրնթերցվածները, որովհետև

2. Հայատառ ձեռագրերը գրավոր այն հուշարձաններն են, որոնք գոնե մասամբ պահպանում են հայերեն բարբառների անցյալի վիճակը.

3. Անկախ հին բնագրերի բնույթից ու բովանդակությունից, հայերեն ձեռագրերում հանդիպում են հայերեն բարբառների բաղաձայնական համակարգի առաջին, երկրորդ տեղաշարժերին ու տեղաշարժ-տեղափոխությանը վերաբերող բազմաթիվ օրինակներ.

4. Ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների շնչեղ-խլացումն ավելի հատկանշական է օտար բառերին (հատուկ անուններին, հատկապես՝ անձնանուններին), իսկ նույն ձայնեղների խլացումը՝ հայերեն բառերին.

5. Եթե ձեռագրի գրչության վայրը կամ գրիչն անհայտ է, ապա ձեռագրում բարբառային բաղաձայնական համակարգի ուսումնասիրությունը պետք է օգնի գրչության վայրի կամ գրչի անձը, նրա բարբառային պատկանելությունը գտնել մասամբ բացահայտելուն: Եթե ձեռագրի գրչության վայրը կամ գրչի անձնավորությունը հայտնի է, ապա ձեռագրում բարբառային բաղաձայնական համակարգի ուսումնասիրությունը պետք է օգնի որոշակի մի բարբառ կամ բարբառախումբ բացահայտելուն: Այս նշանակում է, որ գրչության վայրն ու գրիչը մի կողմից, և ձեռագրերում բարբառային համակարգի ուսումնասիրությունը մյուս կողմից փոխադարձաբար պիտի նպաստեն կամ գրչության վայրը որոշելուն, կամ որոշակի որևէ բարբառի ու բարբառախմբի բացահայտմանը.

6. Ձայնեղ պայթականներից ու կիսաշփականներից յուրաքանչյուրի շնչեղ-խլացումը կամ խլացումը նույն ինտենսիվությամբ չի կատարվում. դժվար փոխարկումն, օրինակ, շատ ավելի տարածված է, քան $q \sim k$. $q \sim k$ փո-

¹⁰ Ա. Այտընյան. Քննական քերականություն աշխարհագրորդ կամ արդի հայերեն լեզվի. Վիեննա, 1866, մասն Ա, էջ 161—162, 165; Գ. Զահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 13:

խարկումն, իր հերթին, շատ ավելի տարածված է, քան բ ~ ալ: Դրա փոխարեն կ ~ գ փոխարկումն ավելի շատ կիրառություն ունի, քան, ասենք, տ ~ դ կամ պ ~ ք:

7. «Գիրք ծննդոց» պարունակող ձեռագրերում բարբառային տարրերը համեմատաբար ավելի հաճախակի են դառնում այն հարաբերությամբ, ինչ հարաբերությամբ որ ձեռագրերը վերաբերում են հետագա դարերին: Այլ կերպ ասած՝ որքան հին են ձեռագրերը, համեմատաբար այդքան նվազ են բարբառային տարրերը, և, ըստ այդմ, որքան «նորանում են» ձեռագրերը, համեմատաբար այդքան ավելի շատ են դառնում բարբառային հետքերը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԻ
ՑԱՆԿՆ ՈՒ ԴՐԱՆՑ ՎԵՐՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

- A₂ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 7753
A₄ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 20
A₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 178
A₉ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 17
B₃ Երուսաղեմ, Սուրբ Հակոբյանց մատենադարան, № 1925
B₄ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 345
B₇ Երուսաղեմ, Սուրբ Հակոբյանց մատենադարան, № 353
C₁ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 179
C₂ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 180
C₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 177
C₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 1500
D₃ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 5
D₈ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 8
D₀ Լենինգրադ, էրմիտաժ, № VP—1011
E₂ Վիեննա, Մխիթարյան մատենադարան, № 71
E₄ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 182
E₀ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 6230
F₅ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 353
F₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 206
F₇ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 1
F₉ Լենինգրադ, արևելագիտության ինստիտուտ, № B 1
G₁ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 12
G₃ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 2627
G₅ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 8
G₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 5608
G₉ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 352
G₀ Վիեննա, Մխիթարյան մատենադարան, № 55
H₂ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 4113
H₃ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 346
H₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 141
H₇ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 143
H₉ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 185
I₁ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 354
I₃ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 2705
I₅ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 6569
J₃ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 9
J₄ Ջամադ, Անտոնյան մատենադարան, № 1
J₅ Վենետիկ, Մխիթարյան մատենադարան, № 10

- J₆ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 207
 K₂ Երուսաղեմ, Սուրբ Հակոբյանց մատենադարան, № 297
 K₈ Երևան, Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, № 2585
 X₆ Լենինգրադ, արևելագիտության ինստիտուտ, № С 29
 Z Լենինգրադ, արևելագիտության ինստիտուտ, № В 38

ДИАЛЕКТНЫЕ СЛЕДЫ В РУКОПИСЯХ «КНИГИ БЫТИЯ»

А. С. ЗЕИТУНЯН

Резюме

В рукописях «Книги бытия» писцы оставили диалектные следы, заслуживающие научного изучения. Эти следы относятся к фонетике, словарному составу, морфологии и синтаксису армянских диалектов. В статье приводятся примеры того, как звонкие, глухие и аспирированные глухие, сонорные звуки, спиранты подчас заменяют друг друга выпадают, сдваиваются, прибавляются, ассимилируются или диссимилируются. Анализируются примеры вариантов изменений гласных и дифтонгов во всех позициях—в начале, в середине или в конце слова, приводятся отклонения при склонении слов и спряжении глаголов.